

Pelyach István

Magyar hős – szerb áruló?

Damjanich János példája a nemzeti hovatartozásról

A múlt eseményeinek kutatása során nagyon sok olyan személyiséggel találkozhatunk, akik összekötnek két nemzetet, kapcsolatokat, hidakat teremtenek közöttük. Az esetek többségében tevékenységük okán kivívták mindkét fél elismerését, megbecsülését, hősként, történelemformáló erőként tekint rájuk az utókor. Emléküket gyakran közösen ápolják, olykor szinte nem is lehet eldönteni, melyik nemzet fiaként tartjuk őket számon. A 19. század közepén ilyen személyiség volt például József Bem, akit a magyar köztudat Bem Józsefként, vagy egyszerűen csak Bem apóként tart számon. Bem erős gyökerekkel kapaszkodik mind a lengyel, mind a magyar történelembe, hiszen egyaránt hőse az 1830/31-es lengyel szabadságküzdelemnek és az 1848/49-es magyar önvédelmi háborúnak és szabadságharcnak.¹

Találkozhatunk ugyanakkor olyan történelmi szereplőkkel is, akik nem összekötötték/összekötik, sokkal inkább megosztották/megosztják koruk és az utókor múlt iránt érdeklődő érzékeny közvéleményét. Ha a jelzett korszakban maradunk, ilyen a szerb ősszel bíró, de a magyar szabadságharcban legendássá vált honvéd tábornok és aradi vértanú Damjanich János. A két honvédtiszt példaként való felvonultatása látszólag nem egyeztethető össze, hiszen a lengyel származású Bem harcolt mind a lengyel, mind a magyar szabadságért, a szerb Damjanich azonban – éppen a szerbekkel szemben is – csak a magyar(?) alkotmányos jogokért, majd a magyar(?) szabadságért fogott fegyvert. Az ellentmondás azonban csak látszólagos!

Damjanich János egy szerb katonacsalád sarjaként született 1804. december 8-án Stazán, a 2. báni határőrezred területén. (A település ma Horvátországban található.) Édesapja, nagypapa tisztként szolgált az uralkodót, s testvére is folytatta a családi hagyományokat. A gyermek Damjanichot szülei vézna, csenevész testalkata miatt papnak szánták, ő azonban szembefordult akaratukkal, s 16 évesen megszökött otthonról. Jelentkezett Temesváron a császári-királyi 61. sorsyalogezred hadfogadó irodáján, s a katonai iskola elvégzését követően hadapródként itt kezdte meg a szolgálatot.

Az 1830-as években a birodalmi hadsereg nem vett részt háborúkban, a béke évtizedeiben az ifjú tisztek nehezen tudtak érdemeket szerezni, lelassult a katonai előmenetel lehetősége. Damjanich 1844-re alszázadosi rangig vitte, s ezredével megfordult a Habsburg Birodalom jó néhány garnizonjában, szolgált többek között Budán, Milánóban, Veronában. A csapattiszti ismereteket példásan elsajátító, s időközben testben és lélekben megerősödő Damjanich hamar kitűnt társai közül a politika iránti érdeklődésével, fogékonyságával is. Az 1840-es évek

¹ Kiváló példaértékű monográfia róla legújabbban: Kovács István, *Bem Tábornok. Az örök remények hőse*, Budapest, 2014

elején a Kossuth Lajos által írt és szerkesztett Pesti Hírlapból követte nyomon a magyar reformmozgalom eseményeit, a polgári átalakulásért küzdő reformellenzék harcait. Hogy mit értett a kor gazdasági, társadalmi, politikai korkérdéseiből – közteherviselés, törvény előtti egyenlőség, jobbágyfelszabadítás stb. –, nem tudjuk, politikai elkötelezettségének azonban több alkalommal is hangot adott. Hogyan és miként alakulhatott ki benne, a szerb katonadinasztia leszármazottjában valamiféle kötődés a magyar nemzeti mozgalom, a magyarság iránt? Sajnos nem állnak rendelkezésünkre olyan beszámolók, források, amelyek segítségével megbízható(nak tűnő) választ/válaszokat fogalmazhatnánk meg a kérdésre, a császári-királyi hadsereg tagjaként azonban többször is tanújelét adta ennek.

Az 1840-es évek elején pl. Veronában nagy leleménnyel mentett meg egy osztrák tisztet megkardlapozó magyar bakát (Degré Györgyöt, a márciusi ifjú Degré Alajos testvérét) a hadbírószáki tárgyalástól, s amikor az köszönetet mondott neki, állítólag cinkosan megkérdezte tőle: aztán megverted-e legalább becsületesen azt a németet?²

Egy 1841 októberében Milánóból kelt levelében arról panaszkodott, hogy sorozredébe többnyire a katonai szolgálatra alkalmatlan magyar fiatalokat soroznak be, s ez az egész nemzet megbélyegzésére, lenézésére ad okot. „Nekem elég jól megy a dolgom (...), csupán a honfitársaink kiképzése körüli fáradtság igen nagy – mivel csaknem arra a gondolatra kell jutnom, hogy nem a legjobbakat, hanem a leghülyébbeket választják ki a hadi rendbe –, ezenkívül évekkel ezelőtti türelmem dacára kétkednem kell használhatóságuk sikerében – csak annyit, hogy 22 éves szolgálati időm során soha nem láttam ilyen magyar nemzetiségű katonákat –, ami nekem mint hazafinak fáj, mivel bárki hasonló megjegyzéseket tesz, (...)”³ Figyeljünk fel a fogalomhasználatára: „...nekem mint hazafinak fáj...”

Feleségének, a szintén szerb származású Csernovics Emiliának a rokona jegyezte fel a következőket: „Csodálatos, hogy a katonai határőrvidéken szerb szülőktől született Damjanich milyen magyar érzelmű volt. Abban az időben magyarul csak a paraszttal és a cseléddel beszéltek. A társadalmi és a szalonyelv német volt, s különösen a nők teljesen német nevelést kaptak. Damjanich már vőlegénykorában figyelmezteti Emiliát: 'Miért beszél Maga mindég németül? Hiszen ez Magyarország, s mi magyarok vagyunk'. Néném ekkor kezd ezen gondolkodni, s iparkodik, ahol lehet, magyarul beszélni, sőt, az akkor tömegesen keletkező új magyar szavakat előszeretettel alkalmazza, s ezért ismerősei sokszor megcsodálják. Úgy vélik, hogy gyönyörűen beszél magyarul. Mikor aztán házastársak lesznek, Damjanich behozza, hogy otthon, egymás közt, mindig magyarul beszélnek.”⁴ A feljegyzés azon megállapítását, mely

² Az esetet lásd Degré Alajos, *Visszaemlékezéseim*, összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka, Budapest, 1983, 219–220.

³ Damjanich János császári-királyi főhadnagy levele Fábrián Gábornak, Milánó, 1841. október 7. Közli: Aradi Ereklyemúzeum, Okmánytár, Válogatott iratok és dokumentumok, szerkesztette Hermann Róbert, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Hermann Róbert, Pelyach István, Szoleczky Emese és Tóth Orsolya, Szeged, 2012, 71–73.

⁴ *Damjanich Jánosné Csernovics Emília életrajza (1819–1909)*, Jeszenszky Imréné Csernovics Lara feljegyzéseit közléteszi Varsányi Péter István, in: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, XXI., szerkesztette Blazovich László, Szeged, 1994, 263.

szerint Damjanich magyarnak vallotta magát, erős kétellyel kell fogadnunk, a forrásrészlet azonban szervesen illeszkedik azok sorába, melyek a császári tiszt valamiféle azonosulását, elkötelezettségét tanúsítják az 1840-es évek magyar politikai törekvései iránt. Leglátványosabb tanúságtételére 1848. március végén került sor Temesváron.

A visszaemlékezés szerint hadosztályparancsnoka, Haynau altábornagy március 31-én délelőtt magából kikelve rontott be a tisztek szolgálati szobájába, s féktelen indulattal becsmérelte a magyarokat, Kossuth-kutyáknak, lumpeneknek, betyároknak titulálva őket. A megszeppent tisztek közül egyedül Damjanich százados mert szembeszállni felettesével, s kikérte magának, hogy jelenlétében gyalázzák a magyar nemzetet. „Haynau egy percre meghökken az indulatban égő óriástól, de a másik pillanatban már gúnyosra változott az arca, s csípősen így szólott: 'Nos, hát ön mióta lett magyar!?' 'Azóta, tábornok úr, amióta föl tudom fogni, hogy aki Magyarországon született, az magyar állampolgár, s köteles Magyarországot hazájának tekinteni, s annak bármily állásban legyen is, törvényes jogait megvédelmezni!'”⁵

A szó szerinti idézetet Hamvay Ödön, Damjanich életrajzírója minden bizonnyal az özvegytől hallotta a 19. század végén, így annak pontosságában ugyancsak kételkednünk kell, az eset azonban megtörtént: a szerb származású császári-királyi tiszt szembeszállt a magyarokat gyalázó felettesével, s védelmébe vette az alkotmányos jogaiért küzdő nemzetet. A konfliktusról Vukovics Sebő temesi alispán azonnal beszámolt Klauzál Gábornak, a Batthyány-kormány miniszterének, s a kormány figyelmébe ajánlotta őt.

„A helyben tanyázó katonaság tisztjei között nehány van, ki nyíltan mer rokonszenvet nyilvánítani szabadságunk iránt. Köztök legjelesebben Damjanich kapitány a Rukavina ezredben oly férfiú, kire a legkritikusabb viszonyban is számolhatnánk. De van egy generális, Haynau nevezetű, ki ellenszenvet terjeszt, s gúnyt szór forradalmi mozgalmainkra. Tegnapelőtt az említett kapitány e generálissal szóváltásba elegyedett, s oly bátran védelmezé a haza jelen eseményeit, miket azt személyes bátorsága nagyobb veszélye nélkül tennie csak mostani rendkívüli események közt sikerülhetett. De már tegnap parancsot vőn, miszerint 48 óra alatt Olaszországba az ezred stábjához induljék. (...) Itteni állásunkra s ezen ezred jövőjére nézve üdvös volna mindezek miatt, ha az őt kiutasító rendelet megsemmisíttetnék, s ő újtjáról visszahívatnék.”⁶

Az esetről beszámolt a Pesti Hírlap is, még nagyobb nyilvánosságot biztosítva annak: „...Damjanich századosot, mert egy német generális irányában ótalom alá vevé a magyar nemzeti becsületet, tőlünk és ifjú nejtől 48 óra alatti távozásra kényszeríték. Ajánljuk őt, a különben is bátor férfit s kitűnő katonát, a lélekben magyart a minisztérium igazságos figyelmébe”.⁷

A következő hetekben a magyar kormány mindent megtett annak érdekében, hogy az udvarnál elérjék Damjanich hazavezénylését, s figyelemre méltó, hogy

⁵ Hamvay Ödön, *Damjanich János élete története és szemelvények nevéhez intézett leveleiből*, Budapest, 1904, 19–20.

⁶ Vukovics Sebő – Klauzál Gáborhoz, 1848. április 2. reggel, Magyar Országos Levéltár, H 2. Miniszterelnökség, 1848:37.

⁷ Pesti Hírlap, 1848. április 15.

szerb származása ellenére már ekkor a délvidéki, szerb felkelők ellen folytatott küzdelemben számítottak rá. Vukovics Sebő április végén írt jelentéseiben többször is felhívta erre a figyelmet. „Első helyen áll: Damjanich kapitány, kit eddigi ajánlataimról már ismersz. Őt őrnagynak kellene oda küldeni (...). Teljesen biztos ember, tiszta magyar érzetű. Görög nem egyesült vallású, de társalgási s családi nyelve a magyar. Egyébiránt a rác és oláh nyelveket tökéletesen tudván, e népségbeli katonaságnál nagy tekintélye van, melyet azért is bír, mert katonai erélyre s dologértésre nézve kitűnő helyet foglal el társai között.”⁸

A magyar kormányzat erőfeszítései végül sikerrel jártak, s június 21-én Damjanich már Pestről számolt be feleségének megérkezéséről, illetve fogadtatásának körülményeiről. „Fogadtatásom elragadóan szívélyes és lélekemelő volt. Sok dicséretben és kitüntetésben részesültem, (...) Batthyány igen szívélyes volt, le kellett ülnöm, és meglehetősen sokáig időztem ennél a kiváló embernél.”⁹

Egy nappal később kézhez kapta kinevezését is, amelynek tartalma az előzmények ismeretében nem meglepő: a Szegeden alakuló 3. honvédszászlóalj parancsnokságát kellett átvennie, s az alakulattal bekapcsolódni a Délvidéken a szerb felkelők ellen folytatott küzdelembé. Első és legfontosabb feladata természetesen az volt, hogy kiképezze zászlóalját, amelyhez a császári hadseregben megszokott erélyességgel és alapossággal látott hozzá. A parancsnokság átvétele és a legénységi állomány megismerése után igyekezett zászlóaljától eltávolítani a kétes jellemű egyéneket, illetve azokat is, „kikben szembeszökőleg feltűnik, hogy nem azon elhatározott lelkesedéssel ragaszkodnak a zászlóaljhoz, minővel egy honvédnek illik és kell”. Arra kérte feletteseit, „hogyan ilyen, a hazai érdekekhez nem simuló, s a nemzet iránt rokonszenvet nem tanúsító, nyelv és honi érzelem birtokában nem lévő s mégis bevett honvédeket a zászlóaljaktól, ahová különben sem valók, eltávolíttatni, vagy a sorkatonasághoz által tétetni méltóztassék”.¹⁰ Határozott fellépésének, a kiképzésben tanúsított vasszigorának egyenes következménye lett, hogy honvédei közül nagyon sokan tiltakoztak ellene, egyesek kifejezetten árulót láttak benne, s megfogadták, hogy a legelső csatában golyót röpítenek parancsnokukba. Szállása előtt gyakran felhangzott a fenyegető kiáltás: „Vesszen az áruló!” A vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanságnak nyilván kiváló oka volt az is, hogy korábban a császári hadseregben szolgált, de emellett meggyanúsították azzal is, hogy szerb származásúként összejátszik a szerb felkelőkkel.

Az elégedetlen honvédek küldöttséget is menesztettek parancsnokukhoz, s a zászlóalj nevében távozásra szólították fel. Damjanich emlékezetes választ adott a személye ellen protestáló honvédeknek: az egyik „olyan nyaklevest kapott, hogy csak lehanyatlott”, a másik okulva társa balsorsán „jobbnak látta rögtön sarkon fordulni és megretírálni, de mielőtt kiért volna, olyan rúgást kapott, hogy fejfel nekibukott a tornác falának”.¹¹

⁸ Vukovics Sebő – Szemere Bertalannak, 1848. április 22. Magyar Országos Levéltár, H 9. Belügyminisztérium, elnöki iratok, 1848:25.

⁹ Hamvay Ödön, *Damjanich levelei nejéhez*, Budapest, 1910, 46.

¹⁰ Damjanich János – Az Országos Haditanácsnak, 1848. július 8. Magyar Országos Levéltár, H 92. ONÖHT, 1848:1651.

¹¹ Hegyesi Márton, *Az 1848-49-iki harmadik honvédszászlóalj története*, Budapest, 1898, 36–38.

A honvéd őrnagy elleni tiltakozások a korabeli sajtóban is teret kaptak, a Közlöny egyik számában ékes szavakkal ecsetelték Damjanich embertelen bánásmódját alárendeltjeivel szemben.¹² Az elmérgesedni látszó viszony kivizsgálására a Délvidéken tartózkodó hadügyminiszter, Mészáros Lázár vállalkozott, aki Óbecsén fogadta a zászlóalj küldöttségét, s a panaszok meghallgatása után személyesen vállalt kezességet az általa jól ismert és becsült honvéd őrnagyért. A katonák bizalmát parancsnokuk iránt azonban nem a miniszteri válasz alapozta meg, hanem Damjanichnak az elkövetkező ütközetekben és csatákban tanúsított személyes bátorsága, szakértelme, s a honvédjeiért mindig és minden körülmények között kiálló magatartása.¹³

Damjanich katonai pályája a honvédseregben 1848 őszétől egyenesen ívelt felfelé. A Bánságban ő érte el alakulataival a legkomolyabb sikereket a szerb felkelő haderővel szemben: október 13-án felmentette Törökbecsét a szerbek fenyegető ostroma alól, november 9-én Strázsánál, december 12-én Károlyfalyvánál és Alibunárnál, december 14–15-én Jarkovácnál aratott fényes győzelmet. Kossuth december 20-i képviselőházi beszédében már úgy emlékezett meg róla, mint „kinek lépteivel a győzelem jár, s ki odalent a rácoknak ismeretes és méltán rettegett ostora”.¹⁴ Az időközben honvéd ezredessé előléptetett Damjanich december 24-én pedig a következőket írta a kormány elnökének: „Én ugyan beteges vagyok, de a szeretet, mely bennem hazám irányába él, (...) sokkal több erkölcsi hatással bír reám, mintsem én ezen rég viselt, s csak a gyakori viszontagságok közt megújuló betegségem, (...) Én az elárult szegény hazáért, e szabadságért vívó nemzetért tűrni, tenni, s ha kell, meghalni tudok. Parancsoljon bár hová elnök úr, mit tehetségem tenni enged, akaratom elhatározott s tiszta lévén, tenni fogok...”¹⁵

1849. január elején döntő változások következtek be azon a hadszíntéren – a Bánság területén –, ahol Damjanich a legjelentősebb sikereit aratta. A bán-sági magyar hadtest éléről éppen az ő fellépésének eredményeként elmozdították a hibát hibára halmozó hadtestparancsnokot, Kis Ernő vezérőrnagyot. Kossuth, hallgatva kormánybiztosa, Vukovics Sebő tanácsára is – egyben elismerve Damjanich érdemeit –, január 9-én rábízta e jelentős erő vezetését. A frissen kinevezett hadtestparancsnok azonban nem működhetett tovább a Délvidéken, mert a hónap közepén parancsot kapott, hogy csapataival Arad érintésével vonuljon fel a Tisza középső folyásához, hiszen a kormány itt szándékozott összpontosítani azt a magyar haderőt, amellyel majd tavasszal elkezdheti az ország felszabadítását, a császári erők visszaszorítását.

Január 2-án azonban új parancsnok vette át a szerb erők vezetését is. A szerb vajda, Stevan Supljikać váratlan halála után Josip Rajačić pátriárka Kuzman Todorović vezérőrnagyra bízta a fővezényletet. Todorović először is meg akarta erősíteni a felkelő szerb határőrkatona és a Szerbia területéről segítségükre

¹² Közlöny, 1848. augusztus 3.

¹³ Lásd minderre Pelyach István, *Damjanich János zászlóaljparancsnoki kinevezése és szervező tevékenysége 1848 nyarán*, Acta Historica, Tomus XCVII. Szeged, 1993

¹⁴ A beszédet közli Kossuth Lajos *Összes Munkái*, XIII. kötet, sajtó alá rendezte Barta István, Budapest, 1952, 814–817.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár, H 2. OHB, 1848:6632.

érkező önkéntesek, az úgynevezett szerviánusok harci morálját, s fokozni szeretne volna harci kedvüket is, ezért kinevezésének napján agresszív hangvételű kiáltványban fordult hozzájuk. Ebben leszögezte: Rajačić pátriárka meghívására vállalta el a megbízást, hogy „titeket a császár és a mi közös ellenségünk ellen vezesselek”. Feltétlen „katonai engedelmességet, rendet, egyetértést és egységet” követelt, „mert enélkül nincsen se győzelem, se dicsőség”. Mindezek után így folytatta: „Élet-halál közt, a legveszélyesebb percekben se esetek kétségbe, mert legyen az ellenség bármilyen erős is, az isten mégis a leghatalmasabb, s ő nem fogja megengedni hű és nyilvánvaló jogáért küzdő nemzetünk elpusztulását; s mi, testvérek, nem akarunk és semmi esetre sem pusztulhatunk el, mert ha mi elvesznénk, akkor elveszne velünk a császár és a császárság is, s a mivelünk harcoló hazánk, ezt pedig nem fogja megengedni sem az örök isteni igazság, sem a mi és császárságunk szövetségesei és barátai.

Védjétek meg tehát házatokat és küszöbét, jobb rajta dicsón elbukni, mint az ellenségnek örökre rabjává lenni...

Jelenleg a harcmezőn mindenkinek nyitva áll az út a dicsőséghez. Siessünk ez után, üssünk rajt az ördögön, hogy nyoma se maradjon. Isten nevében, a szerb dicsőség, a szerb nemzet és sarjaiért ragadjatok szerb testvérek fegyvert; s utánam mindenki, aki a szerb nevet viseli és kinek szerb szó fakad ajkán, s aki nem akar magyar rab, hanem szabad szerb lenni.

Ti, velünk egy hiten lévő rumenek, ti németek és római katolikus szerbek ne maradjatok hátra, ha velünk együtt óhajtok élni az egyenlőség, szabadság és jog alapján.

Meggyőződhetetek az eddigi harcok alatt, hogy az ellenség nem tesz köztünk különbséget, hanem öl, gyilkol, gyújtogat és fosztogat minket és titeket egyaránt; s ezért harcoljatok velünk együtt, és bosszuljátok meg elesett és elpusztult testvéreinket és testvéreiteket. Isten velünk!¹⁶

A kiáltvány cselekvésre buzdító sorai nem sok jót ígértek a Délvidék magyarsága számára, hiszen Todorović szinte módszeres irtóháborúra szólította fel a szerbeket. A félelem és a rettegés csak nőtt a magyar ajkú lakosság körében, amikor híre ment, hogy az addig védelmet biztosító honvédeket kivonják a területeiről, s a falvak és városok védtelenek lesznek a szerbek bosszújával szemben. A forrásokból nem deríthető ki, hogy mikor és milyen körülmények között kerülhetett a kiáltvány a bánáti hadtest élére kinevezett Damjanich kezébe. Annak szövege és hangneme azonban nyilvánvalóan felháborította, hiszen a szerb csapatoknak a polgári lakosságot sem kímélő harcmodorával bőven volt alkalma találkozni 1848 őszen és telén. Katonaszágot nem hagyhatott a Bánátban a kormány utasításával szemben, egyetlen eszköz maradt a kezében: levelet írt a szerb főparancsnoknak. A levélben megfogalmazott elvek, a délvidéki események értékelése talán a legpontosabban világítanak rá Damjanich katonai morálról, alkotmányos jogokról és nemzeti hovatartozásról vallott nézeteire. S nagy vonalakban kiolvasható a sorokból az is, hogy miként látta 1849 januárjában a Habsburg-kormányzat politikáját a birodalmat alkotó nemzetekkel kapcsolatban. S miként vélekedett a szerb nemzet következetesen magyarelles háborújáról.

¹⁶ A kiáltványt közli Thim József, *A magyarországi 1848–1849-iki szerb fölkelés története*, Budapest, 1935, III. kötet, 288–290.

A levél bevezető soraiból egyértelműen kitűnik, hogy Damjanich nem tartotta magát a magyar nemzet tagjának, nem vallotta magát magyarnak, hanem az ország, Magyarország polgárának. „Mint *katona*, és mint *ezen elárult ország polgára* – melyért abból a szent meggyőződésből harcolok, hogy ügye igaz –, kötelességem erre a kiáltványra a következő nyilatkozatot tenni.” Nem magyarként fogott tehát fegyvert az alkotmányos jogait védő elárult országért, hanem azért, mert az ügyét igazságosnak tartotta.

A következő gondolati egységben egyértelműen megfogalmazta, hogy véleménye szerint a szerbek nem a szerb nép szabadságáért, sokkal inkább az osztrák császárság birodalmi céljaiért harcolnak, s azok sikere esetén csak elnyomásra számíthatnak. „Nagyon feltűnő Tábornok Úr, hogy a szerb nemzet érdekét, a szerb nemzet ügyét próbálja az osztrák császárságéval összhangba hozni, miközben hősi lelkesedéssel beszél a szerb szabadságról. Vagy talán úgy gondolja, hogy ha az osztrák fegyverek győzedelmeskednek, akkor attól az uralkodóháztól kapják meg a kívánt szép szabadságot, amely ma még fegyvereit egy ugyancsak a szabadságáért küzdő nemzet elnyomására használja?”

A szerb mozgalom magyarellenességének alapvetően két okát fogalmazta meg. Véleménye szerint a szerbek nem ismerik a magyar nemzeti törekvéseket („még intézményeit sem ismeri azon nemes nemzetnek, amely ellen ilyen éles beszédet tart”), s nem ismerik el azokat az alkotmányos szabadságjogokat, amelyeket az 1848-as magyar törvények biztosítottak számukra („élveztek-e valaha Magyarországon a határőrvidekek olyan szabadságot, mint amilyet nekik az előző évi országgyűlés megadott?”). Másrészt nem veszik észre, hogy a birodalmi politika tudatosan fordította szembe egymással a kisebb nemzeteket az „oszd meg és uralkodj” hagyományos elvet alkalmazva. „Tábornok Úr, tegye kezét a szívére, és mondja meg nekem: nem történnek-e a legméltatlanabb machinációk, hogy a népeket egymás elleni elkeseredett harcba kergessék?”

Nemzeti, születési hovatartozását egyértelművé tette a következő utalással is: „...én, Tábornok Úr, aki szintén az Ön nemzetéből származom, (...)”.

A levél további részében a polgárháború embertelenségét ecsetelve kiemelte, hogy a magyar hadsereg – az ő vezetésével – csak ott nyúlt a megtorlás eszközéhez, ahol rá volt kényszerítve. „Vagy nem a szerb nemzet volt-e az, amelyik a legelképzeltetlenebb szörnyűségeket elkezdte, amely minden emberi és népjogot elvetett, és a legszörnyűbb borzalmakat követte el, megtámadta mindkét oldalon az ellenség kezén lévő helyeket, romba döntötte azokat, ezeket ítélte pusztulásra, s ezzel kikényszerítette a megtorlást.” Ennek a folyamatnak meggyőződése szerint véget kell vetni, „ezért felszólítom Önt, hogy kötelességénél és harci becsületénél fogva parancsának hatalmával a legszentebbül óvja a népek jogát mindkét oldalon, ahol Ön csak hadat vezet, kímélje azoknak a szerencsétleneknek életét és tulajdonát, akiket a háború szörnyűségei sújtanak, azokat a védtelen lakókat, akik nem okozói ezeknek a következményeknek, és akik kénytelenek voltak alkalmazkodni a körülményekhez”. Védelmet kért tehát a helyben maradó magyar polgári lakosság számára.¹⁷

¹⁷ A levelet és annak születési körülményeit lásd: Pelyach István, *Egy szerb származású magyar honvéd tábornok levele a szerb csapatok főparancsnokának 1849 januárjában*, in: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*, szerkesztette Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit, Budapest, 2009, 333–340.

Damjanich 1849 tavaszán ért honvéd tábornoki karrierjének a csúcsára. A tavaszi hadjárat szinte minden ütközetében és csatájában döntő érdemeket szerzett, honvédei feltétlenül ragaszkodtak hozzá. Megalkuvást nem tűrő magatartásával mitikus alakja lett a nagy győzelmeknek. 1849. április végi lábtörését, s ezáltal szolgálatképtelenné válását, tragédiaként értékelte a közvélemény és a politikai vezetés is Kossuth Lajossal az élen.

Aradi vértanúként neki nem adatott meg az a lehetőség, hogy visszaemlékezést írjon, visszatekintsen a lefolyt szabadságküzdelemre, s utólag elhelyezze benne a saját szerepét. Kivégzése előtti utolsó éjszakáján egy sokkal bensőségesebb vallomásban, egy imában tette ezt meg. Témánk szempontjából ennek két mondatára kell felfigyelnünk. „Oltalmazd meg, Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat a további veszedelemtől! (...) Áldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot!”¹⁸ Az akasztófa árnyékában Magyarországot továbbra is a hazájának tekintette.

Ha végigtekintünk Damjanich megnyilatkozásain, a következőket állapíthatjuk meg. Tudatosan vagy öntudatlanul, de következetesen használta a legfontosabb fogalmakat, s Magyarországot mint államot a hazájának tartotta, de a nemzeti hovatartozás tekintetében nem vallotta magát magyarnak, szerb származását s hitét nem tagadta meg. (Elekes István visszaemlékezése szerint 1849 áprilisában így beszélt saját jövőjéről: „...ha tisztába jövünk a némettel, akkor ne keress engem a seregnél, hanem gyere el Magyarátra, ott meglátsz egy vén rácot, aki kapálja a szőlő tövét, s issza a tavalyi levét, az én leszek, ...”.)¹⁹ Az alkotmányos jogok megvédéséért, a szabadságért fogott fegyvert, de nem tett különbséget magyar és szerb szabadság között, hiszen úgy vélte, az 1848-ban elfogadott magyar alkotmány a szerb nemzet számára is nagyfokú szabadságot biztosított. A szabadságot mint eszményt védelmezte azzal az elnyomással, zsarnoksággal szemben, amelyet 1848/49-ben a bécsi kormányzat, a birodalmi politika testesített meg. A hadügyminiszter Mészáros Lázár a következőképpen fogalmazta ezt meg:

„Ő bátor, derék hazafi, bár határőrző s óhitű szülei őt szűk körben s vak engedelmességi irányban nevelék, s fiatal korában az osztrák szolgálatba adák, amiért műveltsége, udvariassága a közönséges fokon alul állott; de természetes józan esze az igaz és törvényes irányt soha nem téveszté el, s bár rác volt, de szívében mindig magyar maradt.

Mint ilyen, midőn udvari ármány által a törvényes térről a forradalmira kényszerítettünk, egy pillanattig sem késett esztét és erős karját a hon jogának védelmére szentelni.”²⁰

¹⁸ Az ima számtalan forráskiadványban megjelent, pl. *Az aradi vértanúk*, összegyűjtötte, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona Tamás, Budapest, 1979, I. kötet, 206–207. Legutóbb az eredeti német nyelvű kézirat is: Aradi Ereklyemúzeum, Okmánytár, 87–88.

¹⁹ Elekes István, *Jellemvonások Damjanich életéből*, in: *Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból*, kiadja és szerkeszti Vahot Imre, Pest, 1861, III. kötet, 1–14.

²⁰ *Eszmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről*. Mészáros Lázár volt M. K. felelős hadügyminiszter kéziratai. Közrebocsátja Szokoly Viktor, Pesten, 1871, 77.

Mi okozhatta 1849-től a szerb közgondolkodásban megjelenő engesztelhetetlen Damjanich-gyűlöletet? Hiszen láttuk, komoly gesztusokat tett nemzete felé, s katonaként olyan „igazságokra”, összefüggésekre hívta fel a figyelmüket, amelyek a két nép egymásra utaltságát, sorsközösségét támasztották alá. Az ugyanakkor természetes, hogy a gesztusoknál és figyelmeztető szavaknál sokkal „súlyosabbak”, hatásosabbak voltak azok a vereségek, amelyeket Damjanich mért honvédjei élén a szerb haderőre. Az első nyilvánvaló ok tehát az, hogy szerb származása dacára a magyar honvédseregben szolgált, ráadásul 1848 őszén éppen az önálló nemzeti célokat megfogalmazó szerb mozgalommal szemben. A másik ok is érthető, habár nem ismerjük annak keletkezési körülményeit. A Debrecenben megjelenő *Esti Lapok* 1849. február 22-i számában Jókai Mór közzétett egy Damjanichnak tulajdonított kiáltványt, amelyet a honvéd tábornok állítólag január közepén adott ki a Bánátból történő kivonulása alkalmából. Ennek szövege a következő:

„Ti kutyák!

Én elmegyek, mint ellenségtek.

De visszajövök, mint bosszúálló.

Ha ti azalatt fel mertek támadni a magyar nemzet ellen, kiirtalak benneteket a föld színéről, s hogy magja se maradjon a rácnak, utójára magamat lövöm föbe, mint a legutolsó rácot!”

Ismerve a korabeli közhangulatot, természetesnek vehetjük, hogy a szöveg nagyon hamar népszerű lett a magyarok körében, tovább építve, növelve egyben Damjanich mítoszát. A szerbek viszont ebből (is) igazolva láthatták már kialakult ítéletüket: a honvéd tábornok a szerb ügy árulója.²¹ Semmilyen forrás nem áll rendelkezésünkre, amely alapján kideríthetnénk, hogy ki volt a kiáltvány szerzője, de a tények ismeretében az biztos – nem lehetett Damjanich. A szöveg azonban hatott, olyannyira, hogy üzenetét Vahot Imre is felhasználta: „Nemzetiségére nézve ő maga rác-magyar vala; de azért annyira gyűlölte a magyar testvéreik ellen harcra kelt rácokat, hogy mint megtéríthetlen ellenségnek végképeni kiirtását tanácsolá. Legfőbb vágya volt győzelem esetére a felsődunai hadjárat után egy rácirtó tábornok vezérelni. Már szinte megijedt, hogy Perczel majd egy rácot sem hagy neki.”²²

A kortársak értékelése meghatározta az utókor véleményét is. Üdítő kivétel ez alól a már Szentendrén született szerb írónak, Jakov Ignjatovićnak Damjanichról alkotott vélekedése. Damjanich „a testvérei ellen harcolt. Ebben a harcban vált híressé. Valójában gyászos jelenség. Mégis Damjanich a maga meggyőződéséért, a szabadságért harcoló hős marad, s hősiessége olyan reflex, amely a szerb vitézségre jellemző. A hős szerb bölcsőből támadt, s nevét a magyaroknál is úgy emlegetik, mint a szerb férfi vitézségét, aki a haza szabadságáért harcolt s esett el. A szerbek előtt gyűlölt volt a neve. (...) Én nem tartom árulónak. (...) Damjanichot a szerbek gyűlölték. Damjanich a magyaroknál dicsőséget szerzett a szerb névnek is. (...) Damjanich egy töről fakadt azokkal, akik gyűlölték. Mint szerb élt és esett el. Helytelenül küzdött? De vajon helyesen küzdöttek-e azok, akik siker és kilátás nélkül annyira boldogtalant gyászba

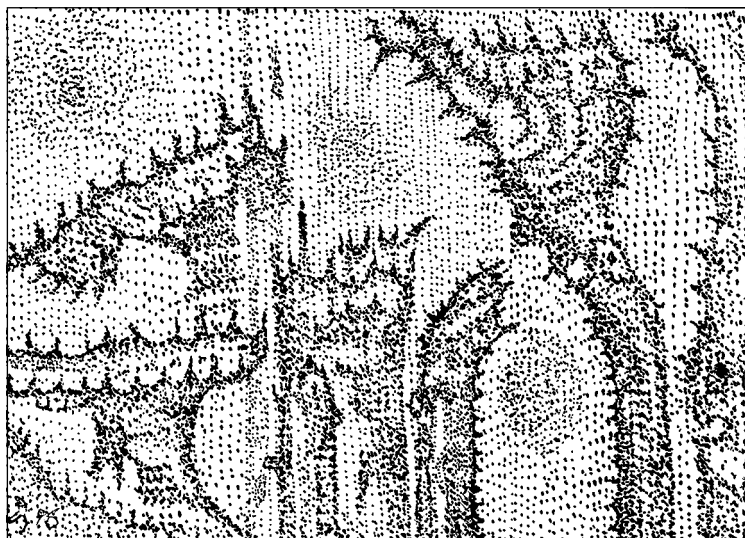
²¹ A kiáltvány történetére lásd: Hermann Róbert, *Damjanich búcsúja*, Rubicon, 2012/4–5. szám

²² Vahot Imre, *Damjanich*, in: *Honvédek könyve*, II. kötet, 25–35.

borítottak, annyi árvát hagytak hátra? (...) Damjanichban a magyarok is a szerb hősiességet és kitartást látták; náluk Damjanich ezeknek az erényeknek a képviselője. Damjanich szerb hős.”²³

Összeköti/összekötheti-e Damjanich a szerb és a magyar múltat? Lehet-e egyszerre a magyar és a szerb nemzet megbecsült, elismert hős alakja? Olyan, mint Bem József a magyarok és a lengyelek számára természetesen nem, hiszen Bem a lengyel és a magyar szabadságharcok közös hőse. 1848/49-ben azonban Damjanich sem csak a magyar jogok védelmében fogott fegyvert. Az alkotmányos átalakulás értelmében a legfontosabb szabadságjogok 1848 tavaszától Magyarország minden lakosát megillették, nyelvi, vallási, etnikai hovatartozástól függetlenül. A kibontakozó önvédelmi háború, majd szabadságharc ezek megvédését tűzte ki célul elsősorban. Ebben a küzdelemben gondolta úgy a szerb politika, hogy a dinasztikus érdekek mellett kell felsorakoznia (a magyarok ellen), mert viszonzásképp jóval többet kaphat (?) Béctől, mint 1848 tavaszán Pesttől. Az eredmény közismert: a magyarok ellen fellépő nemzetiségek – közöttük a szerbek is – ugyanazt kapták a szabadságharc leverése után jutalmul, amit a magyarok büntetésül. Damjanich valami olyasmit ismerhetett fel nagyon halványan, öntudatlanul, mindenfajta politikai képzettség, iskolázottság hiányában is, amit az 1850–60-as években többek is megfogalmaztak: a Duna mentén élő kis nemzetek minden nagyhatalmi törekvéssel szemben egymásra vannak utalva. Nemzeti önmegvalósításuk első időszakában közösen kell fellépniük, közösen kell megteremteniük szabadságukat, közösen kell kivédeniük azokat „a legméltatlanabb machinációk”-at, amelyek „a népeket egymás elleni elkeseredett harcba” kergetik. Olyan felismerés, olyan történelmi logika ez, amely a szerb és a magyar nemzet közös hőségévé teheti Damjanich Jánost.

²³ Jakov Ignjatović, *Szerb rapszódia*, válogatta és fordította Csuka Zoltán, Budapest, 1973, 232–237.



RÉTEN, VIHAR UTÁN A BODROG-ZUGBAN